

Pedagogija: hermeneutička, empirijska ili kritička znanost

Berislav Žarnić

*(Pedagogija i hrvatsko školstvo H. Vrgoč (ured.) str.92-97.,
Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1996.)*

Osamostaljivanje znanosti o čovjeku (društvenih i humanističkih ili kulturnih znanosti), naviješteno u prosvjetiteljskoj kulturi, a iskušano u 19. stoljeću u teorijskom okrilju pozitivizma, umjesto da postane utemeljujućom odredbom okvira za kumulativna deskriptivna i teorijska istraživanja zadobilo je lik dugotrajnog procesa s neizvjesnim izgledima za dovršenje. Dva su pitanja pratila taj proces u obliku koji je bio posve nepoznat u genezi mehanicistički pojmljene novovjekovne prirodne znanosti: pitanje metode, koje se sada bilo postavljeno u kontekstu već postojećih samosvojnih prirodnih znanosti i pitanje svrhe znanosti o čovjeku, koje se nije moglo razriješiti u tehničkoj primjenljivosti koja je na području fizikalnih istraživanja bila samorazumljivom. Složenost predmetnog područja, jednako kao i za promišljanju trajno otvorena sfera onoga "što treba biti" glavnim su razlogom nepotpuno izvedenog osamostaljivanja i potrebitosti metateorijskog utemeljenja znanosti o čovjeku. Imanentno dijaloška ili pluralistička narav filozofije, koja u Zapadnoj kulturi ima kako fundamentalno teorijsku tako i kritičku ulogu, uvjetovala je višesmjernost tog procesa u kojemu se skup realnih znanosti trebao proširiti i na područje kulture. Devetnaestostoljetno prožimanje pojmova o prirodi i povijesti, očitovano u pokušajima naturalizacije povijest i historiziranja prirode (vrijeme se pojavljuje kao djelatni čimbenik, ne kao njutnovski okvir prirodnih događanja, u termodinamici i evolucionizmu), pokazalo je da crte razdvajanja mogu biti i crte povezivanja: jednokratnost i.e. neponovljivost može se izmiriti s zakonomjernošću i.e. ponovljivošću. Ipak, odredba težišta (prema zakonu s vremenskom strelicom, zakonu neponovljivosti ili neponovljivom "zakonu", "zakonu" osobnosti) neizbježno ostaje u metateorijskom području, a to znači u okrilju filozofije.

U metodološkom pogledu možemo uglavnom razlikovati dvije osnovne teorijske orijentacije u znanostima o čovjeku koje bismo rabeći prikladne Windelbandove nazive mogli nazvati idiografskim, ili na neponovljivo usmjerenim, i nomotetskim,

ili na ponovljivo usmjerenim tipom znanosti. U odnosu prema konačnim normativnim sadržajima moguće je diferencirati vrijednosno neutralni pravac, uključivši njegovu podrazdiobu po načelu uključenosti vrijednosti u predmetno područje, i evaluativni pravac: prvospomenutim prikladni nazivi mogli bi biti hermeneutički (uključuje interpretaciju vrijednosti) i empirijski pravac (ne uključuje interpretaciju vrijednosti zbog logički nepremostivog jaza između empirijskog i normativnog), drugospomenutom bi odgovarao naziv kritički pravac (odredba vrijednosti ulazi u znanstveni diskurs). Kako je poistovjećivanje znanstvenog cilja s otkrivanjem istine opće mjesto u razumijevanju znanosti to nipošto nije neočekivano da u metateorijama na kojima se osnivaju navedene teorijske orijentacije termin "istina" ima različito značenje. Znanosti o čovjeku (sociologija, psihologija, socijalna/kulturna antropologija...) imaju usud pluralnog teorijskog oblikovanja jer tražena istina nije ista.

Pozitivistička filozofija u rasponu od klasičnog pozitivizma u 19.st. pa preko logičkog pozitivizma Bečkog kruga, do Popperovog kritičkog racionalizma određuje nomotetsku i empirijsku orijentaciju u znanosti. Kriterij razgraničenja znanosti od onoga što znanost nije pozitivizam pronalazi u mogućnosti sučeljavanja teorijskih i opažajnih iskaza. Znanost je potraga za pravilnostima koje vrijede u iskustvenom svijetu, promatranje svijeta sa stajališta ponovljivosti, razumijevanje koje se ostvaruje kada otkrivši "Što je slučaj" odgovorimo na pitanje "Zašto je slučaj to što jest slučaj" navodeći zakonomjerni sud (deduktivno-nomološko objašnjenje). Ali sam zakonomjerni sud ne može se izravno sučeliti s iskustvom jer on izriče ono što bi trebalo vrijediti u svim mogućim slučajevima, a njihov je broj potencijalno beskonačan, dok je broj opaženih slučajeva nužno konačan. Jednostavan uvid suvremene logike u narav univerzalnog suda pokazao je nemogućnost verifikacije univerzalno formulirane hipoteze i postao polazištem Popperovog falsifikacionističkog obrata: hipoteza je znanstvena ukoliko je polazeći od nje moguće deducirati opovrgljivi, falsifikabilni opažajni sud. Univerzalni iskaz je skraćeni zapis konjunktivnog niza singularnih iskaza koji pokrivaju cijeli predmetni skup, a on je u realnim znanostima potencijalno beskonačan, pa je stoga općenita hipoteza, logički gledano, beskonačna konjunkcija. Uzmemo li za kriterij suvislosti načelnu mogućnost utvrđivanja istinitosti onda bismo mogli reći da je beskonačna konjunkcija nesuvisla jer se njena istinitost ne daje utvrditi, ali i

da je suvisla jer se njena neistinitost može utvrditi. U poperijanskom ozračju više nije moguće govoriti dokazanosti i istinitosti nomoloških iskaza, već samo o njihovoj potkrjepljenosti i istinolikosti ("verisimilitude"). Iako je pozitivistički epistemološki optimizam doživio krah jer "nam je uskraćeno pouzdano znanje"; ipak to nije razlog za pesimizam jer je približavanje istini moguće u metodi pokušaja i pogrešaka. Znanstvenost znanosti ograničena je na "kontekst opravdanja", na deduciranje falsifikabilnih predviđanja, dok nastanak teorije ("kontekst otkrića") i primjena znanstvenih rezultata ("kontekst primjene") leže s onu stranu znanosti, a to znači izvan dosega metode. Da vrijednosti ne mogu biti predmetom znanstvenog istraživanja u empirijski pojmljenoj znanosti jasno je po sebi jer je procjep koji razdvaja "ono što jest" i "ono što treba biti" logički nepremostiv: besmisleno je pomisliti da bismo iz nekog normativnog suda mogli deducirati falsifikabilno predviđanje jer ništa od onoga što jest ili nije ne može pokazati što treba biti. Znanost o čovjeku na pozitivističko-poperijanskoj osnovi je nomotetska - usmjerena k otkrivanju zakonomjernosti i vrijednosno neutralna. Budući da je u galilejevskoj paradigmi pozivanje na finalitet (na "svršne uzroke") nedozvoljen postupak, u empirijski orijentiranoj znanosti o čovjeku svoj prostor pronalaze teorijski pokušaji eliminacije teleološkog objašnjenja (kao što su evolucionizam, kibernetika i behaviourism). Znanost o odgoju treba otkriti relevantne kauzalne i instrumentalne sveze, dok primjena znanstvenih rezultata ostaje s onu stranu znanosti; vrijednosti se javljaju tek u kontekstu primjene jer znanost, otkrivajući instrumentalne sveze, može pomoći da se u izvanznanstvenom demokratskom diskursu određene vrijednosti što uspješnije ostvare, naravno pri čemu ih prethodno treba analitički svesti na mjerljive veličine. počemo li od Brezinkine definicije odgoja po kojoj: "Odgoj čine socijalne radnje kojima ljudi pokušavaju u bilo kojem pogledu trajno poboljšati sklop dispozicija drugih ljudi ili pak održati vrijedne komponente tih dispozicija" onda bi predmetom znanosti o odgoju bilo samo ono 'kako?', ali ne i 'što?' poboljšati.

Izgleda da nema "kraljevskog puta" u svijet vrijednosti. Vrijednosti se, bivajući nepojavnima, ne mogu izvanjski opisati, već samo iznutra doživjeti i stoga su u kibernetičkom krugu kako "regulacijski članak" tako i "upravljana veličina" zapleteni u potrazi za "zadanom vrijednošću" koja uvijek izmiče neteleološkom objašnjenju. Kibernetika gradi model svrhovitog djelovanja kroz funkcionalnu

raščlanu one tvorbe kojoj se takvo djelovanje može pripisati. Tri su funkcionalno definirana dijela: mjerni dio prikuplja informacije o stvarnom stanju okoline, dio za vođenje uspoređuje informaciju o stvarnom stanju s informacijom o zadanom stanju, a izvršni dio po uputi dijela za vođenje izaziva promjene u okolini (promjene na upravljanoj veličini), da bi potom o novonastalom stvarnom stanju dio za mjerenje prikupio informacije (povratna veza) i proces ide dalje sve dok se zadana ili željena vrijednost ne poklopi sa stvarnom. Analitički filozof Dennett upozorava na *petitio principii* u koji zapadamo pokušavajući eliminirati pojam svrhe oslanjajući se pritom na pojam informacije jer on sa sobom donosi pretpostavku intencionalnosti (racionalnosti) u objašnjenju po kojoj promatrani sustav izabire ono što je u odnosu na njemu dostupne informacije najbolji način za ostvarenje zadanih vrijednosti. Doista, potreban je tek neznatni napor da se tu prepozna pozivanje na vjerovanje i želje koje predstavlja jedan izrazito teleološki način objašnjavanja.

Vrijednosti ulaze u predmetno područje znanosti o čovjeku i to poglavito ulaze jer je čovjek - osoba, iznutra, a to znači samim sobom određen djelatnik, a ne naprosto organizam čije su ponašanje oblikovala "pojačanja okolinskih podražaja" (Skinner). Čovjeka u njegovom povijesnom životu ne možemo spoznati pozivajući se na način "kako inače funkcionira svijet", ne na način smještanja pojedinačnog u mrežu zakonomjerno ponavljajućeg događanja. Drukčija orijentacija znanosti o čovjeku proizlazi iz one tradicije filozofije znanosti koja se naslanja na Diltheyovo zagovaranje autonomije duhovnih znanosti (*Geisteswissenschaften*). Duhovne znanosti bitno su i po svom predmetu i po metodi različite od prirodnih. Predmet duhovnih znanosti nije kao kod prirodnih ono što općenito vrijedi i što se zakonomjerno ponavlja već one proučavaju ono što je individualno i neponovljivo. Nasuprot izvanjskog opisivanja i pokušaja da se iz mnoštva izdvojenih opažaja konstruira zakonomjerna cjelina u prirodnim znanostima, u duhovnim znanostima razumijevanje preuzima ulogu temeljne spoznajne radnje kojoj građu daje istraživačevo uživljavanje u unutarnju, doživljajnu zbilju ljudske osobe.

U 20. stoljeću Heidegger radikalizira pojam razumijevanja pokazujući da se on ne odnosi samo na specifičan spoznajni stav unutar kojega susrećemo ljudski svijet već je razumijevanje način čovjekova bitka: ne jedan od mogućih načina čovjekovog odnosa prema sebi, drugima, svijetu i transcenciji, već je

razumijevanje okvir unutar kojega se ti odnosi oblikuju (Mi se uvijek krećemo u nekom razumijevanju bitka: Heidegger). Gadamer postavlja pitanje o transcendentalnoj strukturi razumijevanja i otkriva da se onaj koji razumijeva može približiti onome što se tumači samo preko niza "pred-razumijevanja". No to nije logički *circulus vitiosus*, nije nešto negativno, nego je to pozitivni uvjet mogućnosti spoznaje. Problem ne leži u kružnoj situaciji u kojoj se nužno nalazimo dok spoznajemo - da bismo nešto dobili (spoznali) nešto moramo dati (znati), već u osvješćivanju "hermeneutičkog kruga" i.e. nužne uključenosti pred-razumijevanja u razumijevanju. Pred - razumijevanje je jezično ustrojeno i povijesno determinirano. Nedovršenost stanja u kojem zatičemo hermeneutički orijentirane znanosti (idiografske znanosti) - nije pokazatelj njihove neznanstvenosti, već obilježje njihove specifične znanstvenosti. Povijesne se znanosti uvijek moraju iznova pisati jer se čin i duhovna tvorba ne mogu interpretirati nepovijesno budući da ono Pred - razumijevanje koje omogućuje tumačenje i samo jest povijesno. Pojam istine ne treba vezivati uz svojstva naših misli već uz zbilju, istina je ono što nam se u zbilji kao nesakriveno pokazuje, pri čemu ono što će se pokazati ovisi o našoj otvorenosti za istinu, o našem razumijevanju (istina je neskrivenost bitka: Heidegger). Znanost o odgoju, duhovnoznanstvenog smjera dobiva oblik povijesne znanosti, no ona nije, po vlastitom razumijevanju, samo znanost o odgoju veći i znanost za odgoj, jer ako je odgoj "brižan odnos zrele čovjeka prema čovjeku u razvoju i to radi njegova dobra, tako da dođe da vlastitog života" (Nohl) i ako "čovjek spoznaje sebe samo u povijesti, nikad introspekcijom" (Dilthey), onda dobar odgoj ovisi o dubini uvida u subjektivno doživljajni svijet (svijet života), a on se rasvjetljava u povijesnoj spoznaji.

Za pozitivizam pojam znanosti o vrijednostima predstavlja *contradictio in adjecto* jer je logički nemoguće vrijednosne sudove reducirati na opazajne sudove, a razlikovna oznaka realnih znanosti prema neznanstvenim teorijskim konstruktima leži upravo u načelnoj mogućnosti empirijske falsifikacije (Popper). Hermeneutika, pak, ukazuje da u znanostima o čovjeku upravo vrijednosti moraju biti uključene u predmetno područje jer je čovjekovo ponašanje čin, a ne samo kretnja, dakle, nešto što ima smisao, te se stoga ne može izvanjski opisati, nego samo iznutra razumjeti kao očitovanje djelatnikovog doživljajnog svijeta, a vrijednosti su njegov neizostavni dio. U fenomenološkoj "analizi svijesti u njoj

intencionalnosti" vrijednosti se pokazuju kao jedan od načina danosti predmeta u svijesti. I na analitičkoj strani se nakon kraha logičkog bihevizma uviđa nemogućnost eliminacije "smisla", pa tako Davidson, doduše sa stajališta jezične analize, čin definira kao događaj pod opisom: "Neki događaj je čin ako i samo ako može biti opisan na način koji ga pokazuje namjernim".

No za filozofe frankfurtskog kruga ni deskriptivan ni interpretativan oblik znanosti o čovjeku ne uspijeva zahvatiti "smisao budućnosti": važeće vrijednosti i same moraju biti vrednovane sa stajališta jedne idealne budućnosti emancipiranog humaniteta - u tome je osnova njihove teorijske orijentacije koju nazivaju kritičkom. Habermasova metateorija svoj središnji pojam pronalazi u interesu. Interes vodi spoznaju; interes je transcendentalni uvjet spoznaje. Nasljeđujući hegelovsku filozofiju subjekta (za Hegela subjekt je "ono što samom sebi daje nešto drugo i koje se preko te negacije samoga sebe vraća k sebi ili proizvodi samoga sebe") Habermas razlikuje tri temeljna interesa koja otvaraju svijet u određenom obliku i usmjeravaju spoznaju. Čovjekovo očuvanje i samooblikovanje života zbiva se u radu i komunikaciji: u dimenziji očuvanja života pojavljuju se tehnički i praktični interes, dok iz dimenzije samooblikovanja života proizlazi emancipacijski interes. Svaki interes utemeljuje drukčiju vrstu spoznaje: interes za raspolaganjem sa svijetom objekata (tehnički interes) utemeljuje spoznaju u empirijsko-analitičkim znanostima, interes za očuvanjem i proširenjem sporazumijevanja među subjektima (praktični interes) utemeljuje spoznaju u hermeneutičko-duhovnim znanostima, interes samooblikovanja, emancipacijski interes za pomicanjem težišta determinacije od pola prirodnog i tradicionalno-kulturnog determinizma prema polu samoodređenja utemeljuje spoznaju u kritičkoj znanosti. Kako je u kritičkoj teoriji subjekt - socijalni subjekt, a to znači komunikacijski strukturiran um, tako se njegova emancipacija zbiva širenjem prostora "bezvladavinskog diskursa". "Smisao budućnosti" nije neki natpovijesni ideal već se njegov vrijednosni sadržaj otkriva u diskursu. Istina je za Habermasa stoga "konsenzus postignut u bezvladavinskom diskursu". Kritička znanost o odgoju je, po vlastitom razumijevanju, utemeljena u emancipacijskom interesu i stoga nužno normativna, pa se odgoj poima kao komunikacijsko djelovanje koje "nastaje na defektima trenutne stvarnosti pred horizontom neke buduće mogućnosti" (Winkel).

Znanosti o čovjeku razvijaju se u pluralizmu paradigmi, pri čemu nije riječ samo o pluralnosti konkurirajućih teorija, već o pluralnosti teorijskih orijentacija. Unatoč metodološkoj konvergenciji razlike u teorijskim orijentacijama ne nestaju, te je vjerojatno da navedeni pluralizam nije znak nezrelosti znanosti o čovjeku već njihovo imanentno obilježje. Postmodernističko odbacivanje pojma čovjeka kao subjekta ("onoga što postavlja samog sebe") i mogućnosti metodološkog jedinstva znanosti prihvatljivo je u mjeri u kojoj odbacuje totalitetne pretenzije u metateoriji. Nemogućnost metanaracije (Lyotard) ne implicira nemogućnost interdisciplinarnosti, ali implicira apsurdnost monoteorijskog apsolutizma. Pluralni oblik znanosti o odgoju odgovara i karakteru njenog predmetnog područja i njenom položaju u demokratskom društvu. Ni normativnost, niti nenormativnost nije njeno imanentno obilježje, zato i normativno orijentirana pedagogija ima svoje mjesto u dijalogu ravnopravnih sugovornika.